

יחס הנאצים ליהדותם של 'הරריים' ושל עדות מזרחיות אחרות

מרדי אלטשולר

במחקר הענף של תקופת השואה אין כמעט התייחסות אל רכבות היהודים ההרריים (יהודיו הקאווקאו המזרחי). לפי מפקד האוכלוסין הסובייטי מדצמבר 1926, שrank בו התפקדו היהודים ההרריים כקבוצה אתנית נפרדת, מנתה עדה זו 25,866 נפשות. ניתן להעריך, כי עבר המלחמה בין רוסיה לגרמניה היו בברית-המועצות בין 35 ל-37 אלפיים יהודים הרריים.¹ בשלהי שנת 1942 כבש הצבא הגרמני את שטחי הרפובליקות האוטונומיות הצפון-אוסטינית והקארדיינו-באלאקרים שבקאווקאו הצפוני. היהודים ההרריים בקאווקאו שמרו בקדנות על אורח-חייהם, מנהגיהם ולבושים, ו מבחינות רבות הם היו דומים יותר לשכניהם המוסלמים מאשר לאחיהם האשכנזים שישבו בסביבתם. באזרע שנכבש על-ידי הגרמנים בצפון קאווקאו נמצא מספר כפרים, שרוב תושביהם היו יהודים הרריים וכן קהילה גדולה יחסית בעיר נאלצ'יק.

התעדות והעדויות המעות העומדות לרשותנו מלמדות, כי הנאצים לא הפלו בין היהודים ההרריים ליהודים الروסיים באותו יישובים שבהם התגוררו בני שתי העדרות בצוותא. גם כאשר היה הכרור לשלטונות הגרמנים, כי מדבר בייהודים הרריים ולא בייהודים רוסיים, הם רצחו אותם, כמו את אחיהם, כפי שמעידה תעודה גרמנית על רציחת 114 יהודים הרריים בקולחו על שם שאומיאן בקרים.² בכפרים שעיקר תושביהם היו יהודים הרריים הם רצחו סמור לכיבוש הגרמני, נראה, על ידי עוצבות המבצע (איינזאצגרופן), שכאו בעקבות צבא הכיבוש.³ ואילו בנאלצ'יק הושהה רצח היהודים ההרריים עקב התurbות של נציג משרד החוץ הגרמני, שסביר כי רציחתם בהמון עלולה להזיק לתוכניות הנאצים לשיתוף-פעולה מצד האוכלוסייה

1 התיחסות מסוימת ליהודים ההרריים בשואה — ראה: קלבן. נתונים דמוגרפיים עליהם — ראה: יהודים הרריים.

2 זה לשון הדיווח הגרמני בנדון מס' 16 במאرس 1942:

למיפקרת השדה דוחה על-ידי תושב הקולחו שאומיאן, כי במקום זה עדיין נמצאים 114 יהודים. מדבר בייהודים הרריים, המכוניות תאתים. הם הושבו שם בעוזרת כסף אמריקאי בשנת 1939. המקום לא צוין במפה... והוא נמצא בערך 4-3 ק"מ מזרחית למפורפוקה... בשיתוף עם הס"ד, תושבים אלה יושבו מחדש [משמע נרצחן].

המקורות של תעודה זו — ראה: איי"ש, 2996/JM

3 על נושא זה אניän בתרור הרוחבה בספר על תולדות היהודים ההרריים, שייצא לאור בקרוב בהוצאת מכון בן-צבי.

המקומית הכללית. נראה אפוא כי במשמעותו הגרמני בצפון הקאווקאו היו גישות שונות בדבר המדיניות שיש לנוקוט כלפי היהודים ההרריים: עמדת משרד החוץ, שביקש מסיבותopoliticיות להימנע מפני שעזה מרציחתם המונית, ולעומתה עמדת שירות הביטחון ופלוגות המבצע, שהיו להוטים להשמיד ככל האפשר יותר יהודים. הבדלי גישות אלה עוררו, קרוב לוודאי, את הבירורים בדבר השתייכותם של היהודים ההרריים לעם היהודי.

השאלות מקאווקאו השתלבו כבירור דומה, שהתנהל בנושא זה עקב השתדרותה של קבוצה קטנה מקרוב יהודי גרויזה, בוואריה, איראן ואפגאניסטאן בצרפת, שניסו להציל את עצמו בטענה כי אין הם יהודים אלא בני עם אחרים שקיבלו את הדת היהודית.⁴

ערב פלישת הנאצים לברית-המועצות, פירסם 'המכון למחקר הגבולות וחוץ-לאדן' שבגרמניה⁵ חברה בשם 'רשות הלאומים', העמים והשבטים של האזוריים שהיו פעם ברית-המועצות. החברות, שנועדה לשמש מדריך לצבא הכיבוש ולמיישל הגרמני על אודות הרכיב האתני של אוכלוסייה ברית-המועצות, דנה ביהودים הגרריים כחלק מן העם היהודי,⁶ ומכך השתמע כי יש לנוגה בהם כפי שנוהגים בכלל היהודי ברית-המועצות. חברה דומה שהובאה לידי ד"ר גראהרד טיך (Gerhard Teich) וד"ר היינץ רובל (Heinz Rubel) והוצאה לאור בשנת 1942 על ידי מפקחת הס"ס, המשרד לגוז ו'המכון למחקר הגבולות וחוץ-לאדן' הגדרה את היהודים הגרריים ויהודי גרויזה כתערובת של הגזע המזרחי עם גזעים שונים של הודי ואסיה הפנימית ועם עוד גזעים בלתי מוגדרים רבים. היהודים הגרריים, מוסיפים טיך ורובל, 'הינם שבט יהודי שהיגר לדאגסטאן בערך באמצע המאה השמינית'.⁷ מדברים אלה משתמע, כי מחברי החברות אמנים לא היו חד-משמעותיים לגבי קביעה מוצאת הגזע של היהודים הגרריים, אך רואו בהם שבט היהודי על כל המשתמע מכך.

ערב הפלישה הגרמנית לקרווקאו הוציא ראש מטה הביטחון (-Sicherheitsdienst (SD — Sicherheitsdienst Reichsführers SS) ושרות הביטחון של הס"ס (polizei

4 על פרשה זו — עיין: אטשילד; אליגולאשווילי. (ראה גם מאמריהם של ספקטור ושל בן-דוד בחברת זו — המעדכת).

5 המכון למחקר הגבולות וחוץ-לאדן (Institut für Grenz und Auslandstudien) נוסד ב-1920 ובראשו עמד מ' בהם (M. H. Boehm). במקוד החתunnyinitos של המכון היו בעיות פוליטיות של הגרמנים שהיו מחרן למולדתם. עד השתלטות הנאצים בגרמניה הייתה פעלת המכון מוגבלת ביותר בಗלל קשיים תקציביים. השלטון הנאצי הרחיב את חמיכתו במכון, שהוקדיו הצדקון והסבירו את התביעות הטריטוריאליות של היטלר. ערב מלחמת-העולם השנייה עמד בראש המכון קארל לוש (C. Loesch) ומחקרים המכון עסקו בבדיקה מצב הגרמנים באזורי הסלאבים — ראה: ריטר, עמ' 23.

6 ראה: רשות, עמ' 60-61.

7 טיך היה אחד 'המומחים' הנאצים, שעסק בין היתר במחקר על נחיתות הגזע היהודי והפעולה המזיקה של היהודים לחברה שהם חיים בה. מעט על פעולתו בתחום זה ראה: ווינריך, עמ' 185.

8 ראה: טיך ורובל, עמ' 89.

חובות הדרכה מיווחדת על ההרכב האתני של האוכלוסייה במרחב הרבגוני זהה, וגם בה יוחד מקום ליהודים. בסיכום הפרק על היהודים נאמר:

תיהה אשר תהיה האמת בගירסה זו או אחרת [בדבר ההשתיקות הגזעית של יהודי קאווקאו], יש לראות את היהודי קאווקאו, הן אלה שהיגרו זה מקרוב לשם [הכוונה ליהודים האשכנזים שבאו מרוסיה] והן היהודים הקאווקזים, בתורת גוף זו במרחב זה.⁹

מסיכום זה מתחמע, כי ראשי משטרת-הביתחון והס"ד ראו בכל היהודים בקאווקאו – היהודים הרוסיים, הגרוזיים וההרריים – גורם זר ומזיק, ואילו הדעות השונות בדבר מוצאם האתני או הגזע של היהודים ההרריים נראו להם חסרי משמעות מעשית. אנשי משרד החוץ הגרמני, לעומת זאת, היו מעוניינים לטפח את האהדה המוסלמיים המקומיים לגרמניה ועל-כן ביקשו להתחשב בהשפעה שעלולה להיות לרצת המוני של היהודים הרריים על האוכלוסייה המקומית. אין תימה אפוא, כי לאחר כיבוש הקאווקאו הצפוני פנה אותו ברואוטיגאם (Otto Brautigam), איש משרד החוץ הגרמני, אל ראש שירות הביטחון של הס"ס באזור, בדבר התיחסות אל היהודים ההרריים. על פגישה זו מספר ברואוטיגאם בזיכרונו:

הסבירתי לו שאני אחראי למינהל ולעיצוב המדיני של הקאווקאו, אך אני יכול לשאת באחריות לפועלות נגד העם הקטן והבלתי מזיק – היהודים ההרריים, אם יופעלו נגדם אותן שיטות אכזריות שהופעלו כלפי היהודים האחרים. את טענותי ביסתי על שני נזקים עיקריים:

(1) נוכח הרבגניות המרובה של העמים היושבים בקאווקאו, לא תבין האוכלוסייה את הרדייפות האכזריות נגד היהודים ההרריים שלא עשו לנו כל רע. האוכלוסים הללו עלולים לפרש צעד כזה כמדינות גרמניות שມטרתה להשמיד את עמי הקאווקאו והם עלולים לנ��וט מדיניות עוינת כלפי גרמניה. במקרה מעין זה אנו עלולים לאבד את התקווה לכיבוש את קאווקאו בזמן הנראה לעין, כי הרי ידוע שהروسים לחמו במאה ה-19 בשלושים שנה עד שהצליחו לגבר על התנגדותו של שאAMIL ולהכנייע את קאווקאו;

(2) טענתי כי היהודים ההרריים אינם יהודים כלל במובן האתני, אלא עם הררי ועיר ובלתי מזיק, שקיבל לפני מאות שנים את הדת היהודית.¹⁰

יש להניח, כי אותו ברואוטיגאם או אנשי משרד פנו בעניין זה גם אל הממוניים עליהם במשרד החוץ בברלין, אם גם התחכבות זו לא הגיעה לידינו. משרד החוץ מצידו היפנה את השאלה בדבר מוצאם האתני של היהודים ההרריים אל פרופסור אוילר (Eulere). קרוב לוודאי, שתשובת אוילר הייתה, כי היהודי איראן ואפגאניסטאן, וכמוهم

9 ראה: קאווקאוס, עמ' 64.

10 ראה: ברואוטיגאם, עמ' 536-535.

היהודים החרריים, אינם נמנים עם הגזע היהודי. את חווות-דעתו המנומקת של אוילר העביר משרד החוץ ב-7 בנובמבר 1942 למשרד למדיניות הגזע במפלגה הנאציו-נאלו-סוציאליסטית. המנהל הראשי של המשרד דחה מכל וכל את מסקנות אוילר בדבר מוצאם היהודי של היהודים האיראנים והאפגאנים, לעומת זאת הוא לא פסק בשאלת השתייכותם הגזעית של היהודים החרריים (ראה להלן: תעודה א). שאלה זו היפנה ד"ר רוברט וצל (Wetzel)¹¹ מהמשרד הנזכר אל 'המכון לחקר הגבולות וחוץ-לאדן'.

חוות-דעת אשר ניתח ד"ר גרארד טיך והעביר למשרד למדיניות הגזע במפלגה הנאציו-נאלו-סוציאליסטית ב-27 ביאנוואר 1943 קובעת, כי 'יהודים הקאווקזאים הם יהודים לכל דבר' (להלן: תעודה ב). ב-16 בפברואר, סמוך לקבלת חוות-דעת זו, כתוב גם גרארד קיטל (Gerhard Kittel),¹² פרופסור באוניברסיטה טיובינגן ווינה, תזכיר מנויק בדבר השתייכותם הגזעית של יהודי איראן, אפגניסטאן וקאווקז (להלן: תעודה ג). בחוות-דעתו קבע קיטל, כי היהודים האיראניים הם יהודים לכל דבר וראוין לנוהג בהם בהתאם לכך, אך יש הצדקהليس מיוחד כלפי היהודים הקאווקזאים'. עמדתו של קיטל לגבי היהודים החרריים הייתה אפוא שונה מזו של טיך.

נוכחות הגישות המנוגדות בדבר השתייכותם הגזעית של היהודים החרריים שנטלו בחוות-דעת אלו, הודיעו מנהל המשרד למדיניות הגזע של המפלגה הנאציו-נאלו-סוציאליסטית למשרד החוץ הגרמני, כי 'בינתיים יש לדחות את ההכרעה בדבר הטיפול ביהודים החרריים' (הדגשת המעודך — ראה להלן תעודה ד).

הדעות הסותרות וחוסר הבבירות בדבר המוצא הגזעי של היהודים החרריים, כפי

11 ד"ר רוברט וצל היה מומחה באנatomיה וגילוח עניין רב בחקור הפרה-היסטוריה של הגרמנים וכן בפאלנטולוגיה. התיאוריות שלו בתחום זה זכו להכרה ולהערכה רבה של השלטון הנאצי. משנת 1936 היה פעיל מאוד במפלגה הנאצית ועמד מטעמה בראש ארגון המרצים הלאומיים באוניברסיטה טיובינגן. פעל בארגון הכלכלי-לאומי של המרצים באוניברסיטאות הגרמנית להשפעה רבה על מינוי צוותי ההוראה בהן ובstellenkom של יהודים ושל יסודות ליברליים. בין שאר עיסוקיו הוא גם טיפול בטיפוח השקפות ברוח הנאציזם על היהדות והתלמוד. השלטונות ראו בו מומחה לענייני גזע והוא הועבר לברלין למשרד למדיניות הגזע בלשכה הראשית של המפלגה הנאציו-נאלו-סוציאליסטית. ב-1945 נתפס וובלט צל עלי-ידי הצבא הצרפתי ונכלא על פעלותו במסגרת השלטון הנאצי. ראה: אדרם, עמ' 70, 71, 81, 84, 136, 145, 147-145, 153-154, 193, 198-197.

12 גרארד קיטל נולד ב-1888. משנת 1921 שימש פרופסור לברית החדש באוניברסיטה טיובינגן. ב-1933 הצטרף למפלגה הנאציו-נאלו-סוציאליסטית וכיהן כחבר הנהלה של האוניברסיטה. בהרצאותיו המדעיות והפופולריות הדגיש את ההבדל בין היהדות בתקופת המקרה ובין זו 'הקלוקלה' שבתקופות המאוחרות. על עמדותיו אלה הוא הותקף לא פעם על-ידי הסטודנטים הנאציו-נאלו-סוציאליסטים, שטענו נגדו, כי עמדותיו אינן תואמות את תיאוריית הגזע על אודות היהודים. במרוצת הזמן התאים קיטל עצמו למדיניות החדש והציג, כי קיים ניגוד גזעי בין הנצרות ליהדות. בשלבי שנות השלושים הוא כיהן כפרופסור לענייני דת במכון הממלכתי למחקר היהדות בברלין וdrag לטפח את חקר היהדות מנקודת-ראיota נאצית בחלוקת שבאוניברסיטה טיובינגן ובאוניברסיטה וינה, שגם בה הרצה. בשנת 1945 הוא נאסר על-ידי הצבא הצרפתי על פועלתו בימי הריך השלישי. ראה: אדרם, עמ' 38, 52, 153, 165, 176, 177.

שהן משתקפות בaines המתפרסמות כאן לראשונה, הביאו לדחיה לזמן-מה של רצח היהודים ההרריים באחדים מהיישובים באוקואו הצפוני שהיה בכיבוש הגרמני. אך טרם הסתיים הבירור במקומות מגורייהם, שוחררו אזוריים אלה על ידי הצבא הסובייטי ואלפי היהודים ההרריים נצלו מהשמדה. יש להניח, כפי שאכן עולה מן הרציחות ההמוניות בכפרים, שאליהם נמשך הכיבוש הנאצי בהם ישבים היו גם היהודים ההרריים מושמדים כמו היהודי רוסיה.

תעודות¹³

א

מפלגת הפעלים הנאציוNAL-סוציאליסטית הגרמנית
לשכת המפלגה
ראש המשרד למיניות הגזע
ברלין, 15 W, רח' סאקס 69

7 ביאנוואר 1943

2595/35-42

אל: משרד החוץ, ברלין 8W, רח' וילהלם 76-76
הנדון: מכתבכם מיום 7 בנובמבר 1942, מס' 6282 DIII
על השאלה האם יש לטפל בייהודים ההרריים של הקואוקאו כמו בייהודים, עוד ABI
את דעתי המסכמת.

לא אוכל להצטרף למסקנותיו של פרופ' אוילר בדבר מוצא היהודים הפרשיים והאפרגניים. אין לי כל ספק שמדובר כאן בייהודים. גם פרופ' אוילר לא יכול היה שלא לומר, כי היהודים הפרשיים-אפרגניים הם קרוב לוודאי ממוצא יהודי. טיעוני, כי אין לנוגעים בדבר כל סימני אופי של מעורבים מבחינה גזעית ולא סימני הכר מבחן מתערבותם דם סלאבי [אינם הוכחה], שכן טיעון מעין זה היה מביא בסופו של דבר לכל מסקנה שנכיר גם [ביהודיים] הספרדים כלל-יהודיים, שהרי אצלם כמעט שאין סימנים כלשהם של דם אירופי. ברור כי מסקנה מעין זו אינה אפשרית, זהה מכך עד כמה טיעונו של פרופ' אוילר אינם יכולים להתקבל על הדעת. במקור היו ליהדות מרכבי גזע של קדמת אסיה והאורינט, ורק אחר-כך חדרו במידה רבה למדדי יסודות אירופיים אל היהודי מזרחי-אירופיה.

היהודים הפרשיים והאפרגניים נבדלים בכך מבחינה גזעית מיהודי מזרחה-אירופה, אך לא מיהודים שלא קלטו דם אירופי. בשאלת הנוספת שעורר אוילר, היינו התפקידים הסוציאולוגיות של היהודים הפרשיים והאפרגניים, בכלל אין צורך לעסוק. אלו ראשית להנich כי היהדות, גם בעת המעבר של אחדים מבניה לאיראן, הייתה כבר חברה מגובשת במידה רבה.

13 התעודות המתפרסמות כאן שמורות במיקרופילים, בארכיון הלאומי של ארצות-הברית בוושינגטון. תודה לד"ר מנחם קאופמן, שסייע בידי בתרגום התעודות לעברית.

מבחן הגזע ומין הסיבות שרמזתי עליון לעיל, אינני רואה סיבה כלשהי לטיפול מיוחד כלשהו ביהודים הפרטיס-אפגניים. לפי עניות דעתך, יש להשווים ליהודים האחרים בכל הצעדים של המדיניות המעשית של הגזע.

היל היטלר

גרוס¹⁴

מנהל ראשי של המשרד

ב

מכון לחקר הגבולות וחוץ-לאדן
ברלין-סטגלין, רח' גרונוואלד 15

27 ביאנוואר 1943

לכבוד

ד"ר וצל

המשרד למדייניות הגזע
ברלין, W15, רח' סאכטי 69

הנדון: המיקום הגזעי של היהודים הגרריים
מכתבכם מס' Alt. III/DR.T/Hu
חבר המפלגה ד"ר וצל היקר!

בהתיחס למכתבן מה-7 בחודש זה והנספחים הכלולים בו, הנני להודיעך כי לא אוכל להצטרף ללא סייג אל דעתו של ד"ר הולץ (Holtz)¹⁵ ולא כל שכן לדעתו של פרופ' אוילר.

אני מטיל ספק, אם ניתן לראות ביהודים גרויזים וביהודים המכונים הגרריים כעמי קאווקאו לוחמים. מזרד הוא שניתן לומר על עם המכונה 'יהודים הגרריים' שהוא עם לוחם, מה עוד שאזרע מגוריו הוא אך ורק לאורך עורק התchapורה הראשי המוביל לדרכנות.

העדר הוכח בדבר קיום שותפות-דם בין היהודים הגרריים האלה ובין הגזעים המזרחי-אירופיים, מצב שקיים גם אצל הקראים, אינה מעידה במקרה זה כי היהודים הגרריים אינם ממוצא יהודי. מה עוד שדרך הנדדים הצפון-מערבית של היהודים

14 ואלטר גרוס (Walter Gross) נולד באוקטובר 1904 בעיר קאסל, ב-1925 הצטרף למפלגה הנאצית, עם סיום לימודי רפואי היה פעיל משנת 1932 באיגוד הרופאים הפאשיסטיים במנגן. החל מ-1933 ייסד וניהל את המשרד להסברת מדיניות האוכלוסייה וטיפול הגזע של המפלגה הנאצית בברלין, אשר באפריל 1934 הוסבשמו למשרד למדייניות הגזע של המפלגה הנאצионаל-סוציאלית. ב-1936 היה חבר הרייכסטהג. מספטמבר 1942 שימש כמנהל האגף למדע במשרדו של אלפרד רוזנברג. ב-1943 פירסם גרוס את הספר 'ההנחות הגזעיות-פוליטיות לפתרון הבעיה היהודית'. הוא נשא תואר פרופסור והירצה באוניברסיטאות רבות. ראה: שטוקהורם, עמ' 166.

15 מדובר, כנראה, בוואלדמאר הולץ (Waldemar Holz), יליד 1904, ד"ר למשפטים, ששימש כשופט במשפטים פוליטיים רבים בrixon השלישי.

עbara באזוריים של האורינט וקדמת-אסיה. כיוון שהיהודים נוטים לקלותدم של בני-סביבתם,طبعו הוא שניתן להוכיח אצלם רק סימני גזע אוריינטאליים ושל קדמת-אסיה.

התיאורים הרבים שאני מכיר על היהודים החרריים הם בעיקר ספרות המאה ה-19, והם נכתבו בידי נועעים ללא דעתם קדומות. בכלל אלה מדובר בעיקר על אנשים עשירים, אצילים ומוכבדים. כיוון שמוצאים לא היה מנסיכים, הרי קיימת אפשרות יחידה שהשיגו את עוזרם בmsehr. מסתבר אפוא, שכן לפני פנינו אוכלוסייה שהשיגה באמצעות נציגיה הבולטים מעמד כלכלי בעל השפעה באמצעות המסר. סימני הגזע העיקריים שלהם הם של האורינט וקדמת-אסיה, נוסף לכך הם מאמינים בתלמוד. נימוקים אלה הביאו אותו עם כל הזירות, למסקנה שהיהודים הקאווקזים הם יהודים לכל דבר.

אני חושב אותם לעם הררי קלאי או לווחם. גם אני יודע עד כמה נcona הדעה, כי רק במאה ה-19 הם התוודו לראשונה לתחמוד. נראה לי, כי אין הדבר מתתקבל על הדעת, שכן התלמוד, לפחות בנוסחו הتقلي, היה כבר קיים לפני שהיהודים חדרו לקאווקאו.

נראה שקיימת כאן טעות מצד פרופ' אוילר.

הายיל הייטר
שלך
גרהארד טיין

ג

העתק 5012/43 III-R
מאט פרופ' ד"ר קיטל
טיבובינגנ-זינה

על אודות היהודים הפרסיים, האפגניים והקאווקזים
ההסברים שניתנו לי ביחסיר' על אודות האיראנים בני דת משה בפאריס אינם קבילים
בשם אופן מבחינה היסטורית.

מספר היהודים החיים בפרס איננו 10-12 אלף [נפש] אלא לפי כל המקורות
המצוים, גם יהודים, בערך 60 אלף נפש. רק בטהראן מצויים כ-10 אלפיים.

ברבור מעמדם של היהודים באיראן יש להבחין היטב בין התקופה שער 1920/1
לו שאחריה. משנת המהפכה של רוז'אה מהטילה המודרניזציה של פרס
העתיקה ובמהלכה הוסדרה גם שאלת היהודים לפי הדגם המערבי של
הамאנציפציה. אז קיבלו היהודים בפרס זכויות אזרחיות, זכות בחירה, זכויות
ירושה מלאות, זכויות בביטוח-ספר וככ'ו, בקיצור שווון אזרחי, שהיוו מדגיש התזcir.
כל הכתוב [ביחסיר'] על מצב היהודים בפרס מתאר את המצב כפי שהוא מסוף שנות
העשרים. אך כל המסקנות המוסקות מכך הן בכלל זאת בלתי נכוןות, כיון שהמצב
הקודם של היהודים בפרס היה שונה לחולטין. לא רק בזמןים עתיקים, אלא גם במאה

ה-17, באה לידי ביטוי הנטיה נגד היהודים ברדייפות ובפוגרומים; הסימן המיחד שהיהודים [היו חיכים לשאת] היה מובן מליו וapeuticו בעיר פרט התקאים בכל המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20. במשך מאות שנים לא פסקו היהודים עצם מהתלונן קשה על יהס מפללה, רדייפות והשפלות כלפים בפרס. העובדה שהיהודים חייבים להתגורר בגטוות מופרדים בחומרה [משאר האוכלוסייה] הייתה מוחצת לכל ויכוח, וכן שהיהודים חייבים לשאת סימן-היכר מיוחד. בהתחלה הייתה זו חתיכת בד אדומה על החזה או על הראש ומסוף המאה ה-19 כפתור כסף עם כתובות יהודית מיוחדת. נאסרה עליהם בחומרה הגישה לבתי הפרסים. הוטלו עליהם הגבלות בענייני ירושה של רכוש השיין לשיעים, ובתנאים מסוימים גם של רכוש השיין לקרוبي משפחה רחוקים. עד 1920 ניהלו יהודי פרס חיים נפרדים משליהם בגטו ואין כלל מקום לדבר על התמזגותם בתחום העם הפרסי.

גם אין זה נכון שלא היו להם קשרים עם היהדות העולמית. [הקשר] היה כМОבן שונה מאשר בקרב היהודים המערביים, אך עובדה היא שכבר ב-1865 פנתה יהדות טהראן במכח כל"י בפאריס בחלונה על היותם [אליהם], שהביאה בזמנו לשאלות בפארלמנט האנגלי בדבר מצב היהודים בפרס. ואכן יסד כי"ח בתיספר יהודים בפרס.

על האנתרופולוגיה של היהודי פרס אינני יכול לומר מאמנה מידעתני אני ואני מוצא נתונים בספרות. אולי כיוון שבמשך מאות שנים הם היו בבדילות אנתרופולוגית, יש מקום להניח, כי הם נבדלים מהטיפוס המוכר לנו של היהדות העולמית והם חסרים את המרכיב הגזעי האירופי והואו משה הנותן את החותם 'יהודי' המיוחד. הם נראה מייצגים את הטיפוס הגזעי של האוריינט וקדמת-אסיה הקדומות עם תופעות, קרוב לודאי, דגנרטטיביות. ראוי היה לחקר מבחינה אנתרופולוגית את המושבה האיראנית של בני דת משה בפאריס.

מבחן דתית הם כמעט לא התאימו את עצםם לסביבה השיעית. רבים מהם עברו במשך הדורות לדת האסלאם והנותרים מטפחים בהכרה את דת משה תוך כדי שמירה על התלמוד.

מוצאם של היהודים האפגניים הוא מיהודי פרס. לשוני-הדים שלם היא יהודית-פרסית. מרבית ספריהם גם הם מיהדות פרס. עד מלחמת-העולם הראשונה הם התגוררו ברכבעים יהודים מיוחדים וחבשו כסוי-ראש שחור, שנחשב סימן ליהדותם וכיום מקובל כסמל של אבל על חורבן ירושלים. בשאר דברים, יותר מאשר יהודי פרס, הם התאימו את עצםם לסביבתם, מעצם עובדת ההסתగות של אפגניסטהן. נמצאות לפחות עדויות, המצביעות שהם נבדלים רק במעט מהאוכלוסייה הסובכת. ב-1819 הוערך מספר היהודים באפגניסטהן ובטורקיסטאן ב-18 אלף נפש בערך.

היהודים הגרויזים הם חלק מיהדות קאוזאן, הנחלקה ליהודי גרויזה ולאלה המכונים יהודים הרריים.

21 אלף יהודי גרויזה דוברים גרויזית. באורח-החיים ובചיצוניותם הם כמעט לא נבדלים מגרוזים מבטן ומלידה. אין להם כנראה תרבות יהודית גרויזית מיוחדת; גם לא שפה או דפוסי לשון שלהם. על מעשי עוינותו מצד האוכלוסייה כלפי היהודים כמעט לא דוח במאות השנים האחרונות. לי לא ידוע על כל אלה מחרין למקרה משנת 1878, שגם לו לא היו השלכות מרוחיקות לכת.

היהודים ההרריים, המונים בערך 25 אלף, מתגוררים בהרים בעיקר במחוזות דאגסטאן, באקו, טرك, קובאן. הם דוברים דיאלקט איראני עם השפעה תורכית חזקה, המכונה לשון תאית. בלבוש, במאכלים ובמנהגים הם, כנראה, דומים לשבטים הסובבים. לפי כל החומר המצו依 בידיהם גם קרוביים מאוד מבחינה אנטropולוגית לשכניםיהם. הם פעילים קודם כל בחקלאות ובמלאה. יש להם ספרות שלהם, אך בנוסף לכך יש להם, קרוב לזרדי, ידיעה רבה גם בספרות היהודית העתיקה. לא מצאתי נתונים האם התלמוד מלא בקרבם תקין כלשהו. חיים הדתיים גודושים מאוד מושגים מקומיים על רוחות, שדים, מכשפות וכדומה; יש להם גם חגיגות חילאים שלהם.

הבעיה של היהודים קאווקזאים אלה שונה אפוא מזו של הזרים. על-פי מנהגיהם, מאכליהם, וכנראה גם הרכבת האנטרופולוגי שלהם הפקו כתוצאה מהסגידות, להיות דומים מאוד לאוכלוסייה הסובבת ונעשה כת דתית. ניתן לומר עליהם למעשה לפחות חלק מהדברים שייחסו ב'תוציר' בצורה כוזבת ליהודי איראן. בספרות שיכולתי להגיע אליה לא מצאתי באף מקום עקבות על קשרים משמעותיים שלהם עם ארגונים יהודים עולמיים.

יש לקחת בחשבון את ההגירות של היהודים מרוסיה האירופית [לקאווקאו] במאות ה-19 וה-20. אלה באו יד בעט כיבוש אзор קאווקאו על-ידי רוסיה, וביחד עם הרוסיפיקציה הביאו עימם פעולות אנטיטי-יהודיות, הרס ופוגרומים. גם עם הבולשביזציה כמו היהודים לתחייה. עד כמה שאני יכול להעריך, לא היו פעולות נגד היהודות מוצאת קאווקזי, שלגביהם קבעו בעיקר סיבות חיצונית. גם לא התרשמי שבואם של היהודים הרוסיים שינה את האופי הבסיסי של היהודים קאווקזאים אלה. על כל פנים זה היה עשוי לקרות לכל יותר ורק אצל השכבות העליונות בעיר. אמנם ברפובליקה הגרויזנית היו עוד ב-1918 יהודים אחדים שתפסו עמדות מלכתיות, כך למשל היה גולדמן מסויים שר העבודה, אך נראה כי אדם זה לא [היה] יהודי גרויז אלא יהודי רוסי.

קיימת אפוא הצדקה ליחס מיוחד כלפי היהודים הקאווקזאים. לגבי היהודים האירניים אין בסיס איתן לכך. היהודים האפגניים נמצאים בערך במצב-בינוני בין השניים.

ד

מפלגת הפועלים הנאציאונאל-סוציאליסטית הגרמנית
לשכת המפלגה
ראש המשרד למדיניות הגזע
ברלין, W15, רח' סאכסי 69

22 בפברואר 1943

R 2387/35-42

אל משרד החוץ
ליידי יועץ המחלקה|R אדמאכר
ברלין 8 W8 רח' וילהלם 76-74

הנדון: יהודי איראן ואפגניסטהן וגם היהודים ההרריים בקאווקאו
חבר המפלגה|R אדמאכר היקר!
מצורף בזה הנני מעביר לך העתק מכתב מהיום אל משרד הפנים לידיעתך.
בעניין היהודים ההרריים בקאווקאו אין איחדות דעים. היהודים, כידוע, רואים
ביהודים ההרריים יהודים. עד כמה שידוע לי, הם נחשים ליהודים גם בעניין
הסובייטים.

כנספה אני מצורף בזה העתק של מכתב מס' 27 ביאנוואר 1943 מאת המכון לחקירת
הגבולות וחוץ-לאדן. אני בדעה כי את השאלה, האם יש לראות ביהודים ההרריים
יהודים נתן להבהיר רק באמצעות מחקר מפורט במקום. לכן, לפי עניות דעתך,
בintéרים יש לדוחות את ההחלטה בדבר הטיפול ביהודים ההרריים. עד כמה שידוע לי
זו גם עמדת משרד הביטחון הראשי של הריך.

בברכות נאמנות

ה הייל היטלר

שלך

[גרוט]

ה

העתק מס' ISta R-5117III/435012
מפלגת הפועלים הנאציאונאל-סוציאליסטית הגרמנית
לשכת המפלגה
ברלין, 15 W, רח' סאכסי 69

24 במאי 1943

R 2722/35-42

אל משרד הפנים ברלין¹⁶

16 העתק של מכתב זה נשלח באותו יום למשרד החוץ הגרמני ונרשם ככתב נכנס מס' 4547 ביום

הណון: חוות-הදעת של פרופ' ד"ר קיטל מוניה על יהודי פרס, אפגאניסטאן וקווקאו מתיחס למכתבי מ-22 בפברואר בעניין היהודי איראן

ממנהל משרד הריך קיבaltı תצלום חוות-הදעתו של פרופ' קיטל מ-16 בפברואר 1943.

המסקנות של פרופ' קיטל לגבי היהודי איראן והם בסופו של דבר עם דעתו, שהיבעתי במחצבי למשרד החוץ מ-7 ביאנוואר ו-22 בפברואר 1943. לגבי היהודי איראן מסקנת פרופ' קיטל היא כדעתו, שמדובר כאן ביודים. גם בדבר המבנה הגזעי שלהם זהות דעתתו של פרופ' קיטל לדעתו. גם דעתו היא, כפי שכבר ציינתיishi היהודי איראן יש להם מרכיבים גזעים בעיקר של האוריינט וקדמת-אסיה וחסרים הם, כנראה, מרכיבים גזעים אירופיים, שאוותם אלו מוצאים לעיתים קרובות בקרב היהודי מזרח-אירופה.

לגביו היהודי אפגאניסטאן, דעתו שגם מדובר ביודים. הם משיכים את עצם יהדות ובהתאם לכך יש, לפי עניות דעתו, לטפל בהם כביהודים. אם אכן הם הסתגלו יותר מאחרים לסביבתם, כפי שטוען קיטל, הרי אין זו סיבה שלא לראות בהם יהודים. גם היהודים הגרמניים התאימו את עצם במידה רבה לנסיבות הגרמנים.

פרופ' קיטל מזכיר שם גם את היהודי תורכיסטאן. הוא מתחווון ככל הנראה לאלה המכונים היהודי בוכארה. היהודים אלה המכונים גם היהודי אסיה התיכון או גיגוט יושבים בגטוות של אוזבקיסטאן ותורכיסטאן. הם דוברים יידיש, טאגיקית, אוזבקית ורוסית. הם בני דת משה. מספרם הוא בערך 18 אלף. האוכלוסייה שסביבם רואה בהם יהודים. גם אני סובר, כי אין כל יסוד שלא לראות בהם יהודים. גם היהודים רואים היהודי בוכארה יהודים.

לא אוכל להציג מסקנותיו של פרופ' קיטל לגבי היהודי קווקאו. פרופ' קיטל מבחין בקרב היהודי קווקאו יהודים גרויזים ויהודים הרריים. הבחינה זו היא חדשה לי. עד עתה היה מקובל שיהודים הרריים, יהודים גרויזים ויהודים קווקזים הם מושג אחד. ברשימת הלאומים, העמים והשבטים של האזרחים שהיו פעמי ברית-המועצות, מאת ד"ר גרארד טיין וד"ר היינץ רובל, שהוצאה לאור על-ידי הוצאה-הספרים שווארכאוס בלייפציג, מופיעים כל היהודים הללו כשבט אחד בשם 'יהודים הרריים'. כל היהודים האלה מכנים עצם דאג'צ'ופוט. הם מתגוררים בגטוות בערים

26 ביוני 1943. ב-23 ביוני 1943 שלח משרד הפנים אל משרד החוץ מכתב בנושא זה המתחיל בפסקה הבאה:

הנני שולח לדייעתכם העתק חוות-הදעתו של פרופ' ד"ר קיטל, טוביינגן-זרינה, מ-16 בפברואר 1943 על היהודים הפרסיים, האפגניים והקווקזים וכן העתק של ניר-עמדה מאת ראש המשרד למדינות הגזע של מפלגת הפועלים הנאצינאל-סוציאליסטית הגרמנית מיום 24 במאן.

בהמשך המכתב מתיחס הכותב אל 'ראש משטרת הביטחון', אך לא עליה בידי למצוא את העמוד השני של המכתב, שנרשם כמכתב נכנס משרד החוץ ב-25 ביוני 1943.

דרבןט וקובא (באזרבאייג'אן) ובכפרים אחדים ברפובליקה האוטונומית של דאגסטאן וברפובליקת הבורים הגרוזית. הם דוברים יידיש, טאטארית, תורכית-אזרבאייג'אנית, גרויזית. דתם היא דת משה, פולחן יהו"ה מעורב עם עבודה רוחות ואלילים הטבע. הם עוסקים במסחר, בגידול טבק ובבעבוד עורות לסאפיין.¹⁷ ד"ר טירן, המתבסס בעיקר על מקורות סובייטיים רשמיים, טוען כי מספר היהודים ההרריים, בכללם היהודי גרויזיה והיהודים הקאווקזאים, הוא בערך 26 אלף. יש להבדיל בין היהודים הרריים אלה ובין היהודי מזרח-אירופי, אשר הגיעו בעשרות השנים האחרונות לקאווקז ומספרם זהה בערך לזה של היהודים ההרריים.

לגביו היהודים ההרריים או היהודים הגרוזיים, היבטי כבר את דעתו במכתבי מ-22 בפברואר 1943. בעניין זה יש עדרין צורך במחקר במקום. רק אחר מחקר כזה יהיה ניתן לקבוע ולהגיע למסקנה סופית, האם מדובר כאן למעשה היהודים.

היל היטלר

חתימה [ו' גראס]

מנהל ראשי של המשרד

17 סאפיין הוא עורך מעובד, שנועד לחלק העליון של געלים ומגפים רכים.

הפניות בביבליוגרפיות

אדם	Uwe Dietrich Adam, <i>Hochschule und Nationalsozialismus</i> , Tübingen 1977.
אטשילדி	אי. אטשילדי, 'הצלת היהודים יוצאי בוכארה, ארן ואפגניסטן בצרפת הכבושה (1944-1940)', יד ושם, כרך ו (תשכ"ז), עמ' 243-221.
אליגולאשווילי	אי. אליגולאשווילי, 'בצד ניצלו היהודים יוצאי גרויזיה בצרפת הכבושה', יד ושם, כרך ו (תשכ"ז), עמ' 217-220.
ברואטיגאם	O. Bräutigam, <i>So hat es sich Zugetragen; ein Leben als Soldat und Diplomat</i> , Würzburg, 1968.
ווינרייך	M. Weinreich, <i>Hitler's Professors</i> , New York 1946.
טירן ורובל	G. Teich und H. Rubel, <i>Völker, Volksgruppen und Volksstämme auf dem ehemaligen Gebiet der UdSSR</i> ; Geschichte, Verbreitung Rasse, Bekenntnis, Leipzig, Herausgegeben Reichsführer SS, Rasseamt und Institut für Grenz-und Auslandstudien, 1942.
יהודים הרריים	Gorskie Evrei, <i>Bol'shaja sovetskaia entsiklopedija</i> , Moscow 1952, vol. 12, p. 232.
קאווקזוס	Kaukazus (Nur für Dienstgebrauch), Herausgegeben von Chef Sicherheitspolizei und SD, Wansee—Institute, 1942.
קלבן	אי. קלבן, 'שותת קהילת היהודי הדר בצפון קווקז', במערבה (אוגוסט 1984), עמ' 10.
רייטר	Ernst Ritter, <i>Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917-1945</i> , Wiesbaden 1976.
רשימת	<i>Verzeichnis der Völker, Volksgruppen und Volksstämme auf Gebiet der ehemaligen UdSSR</i> , Berlin 1941.
שטווקהורס	E. Stockhors, <i>Fünftausand Köpfe</i> , Bruchsel-Baden 1967.

חיסול שכנות היהודים החרריים בדרבנד

מרדי אלטשולר

ב-15 בפברואר 1934 רשם סאפו (Safu), מדריך מטעם הוועד הפועל של ברית-המוסדות המועצות, שנשלח לסייע בעריכת הבחירה בעיר, בפקק בכתב ידו: 'העברת היהודים ההחרריים מן המאגאל [Magal — מחלקה] לדירות ולבתיים חדשים הושלמה והמאגאל הפך למרכז תרבותי גן ורחב לנוער'. בכך, אני סבור, העניין הסתיים.¹ פתק זה מעיד, כי הושלמה הפרשה של חיסול שכנות היהודים החרריים בעיר דרבנד, שנמשכה שבע שנים לפחות. בפרשא זו היו מעורבים גורמים שלטוניים רבים, ויש בה כדי ללמד הן על המדיניות הסובייטית כלפי היהודים החרריים והן על תפקידו של המנגנון באחת הפינות הנידחות של אותה מדינה. כאמור להלן הובאו כלשונם קטעים נרחבים של עדות, שהגישה אליה נחاضורה רק לאחרונה, כדי שהקורא יוכל לעמוד גם על סגנון החלטות ועל צורת הדיווח של המוסדות שעסקו בפרשה.

בפרק השכונה היהודית בדרבנד היו, משנ' השניים, מעורבים לפחות שבעה מוסדות שלטוניים, מرمאות שונות, ואלה הם: (1) נשיאות הוועד הפועל של הסובייטים של ברית-המוסדות (להלן: וצ"ק — Vtsik), לפי ראשי התיבות הרוסיים המקובלים). שנזקקה לפרשה זו מספר פעמים, וביחוד האגף לעניינים לאומיים שבוגר פועל זה. (2) הממשלה של הרפובליקה הפדרטיבית הרוסית (להלן: رسפס"ר), שבאותו זמן כונתה מועצת הקומיסאים העממיים של رسפס"ר. (3) הוועד הפועל של הרפובליקה האוטונומית של דאגסטאן (להלן: דאסט"ר). (4) הממשלה של רפובליקה זו. (5) הוועד הממלכתי לסדר חקלאי של יהודים בברית-המוסדות ליד וצ"ק (המופר לפי ראשי התיבות הרוסיים של שמו: קומז"ט — Komzet). (6) הקומז"ט של דאסט"ר. (7) הסובייט העירוני (העירייה) של דרבנד. נוסף לגופי השלטון, טיפלו בנושא זה: בנקים, חברות בנייה וכיווץ באלה. ריבוי הגוף שעסוקו בפרשה זו גרם לסרבול ולסחכת במציאת הסדר לה.

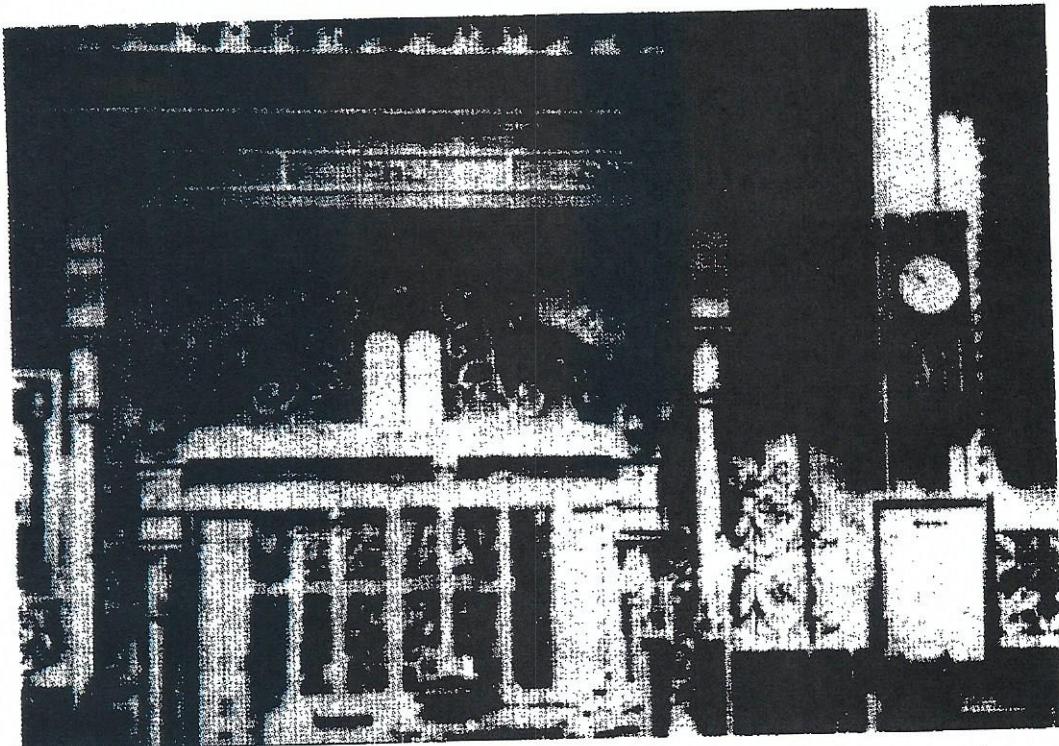
פירוט ההפניות הביבליוגראפיות — בסוף המאמר.

¹ ראה: עדות, עמ' 1.

א. דרבנד והישוב היהודי בה

העיר דרבנד, השוכנת במעבר צר שבו קרובים הצוקים של הרי הקאואקאו כדי ארבעה ק"מ לים הכספי, שימשה מעין שער בין מזרחה אירופה לקידמת אסיה. היא הייתה עיר מבודצת, והחומה שהקיפה אותה נבנתה כנראה במאות החמישית והששית לספ"נ. היהודים החרדיים ישבו בעיר כמעט מראשית היוסדה והם נמנים עם אחת הקהילות היהודיות העתיקות בעולם. יש אומרים, שהישוב היהודי באזור זה רחשיתו כבר ביום בית שני, מכל מקום מסיבות כלתי ברורות ישוב יהודי בדרבן חדל להתקיים במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה והתחדש ב-1799.

בראשית המאה החשע-עשרה היו היהודים בסך הכל כ-5% מתושבי דרבנד. בשנות העשרים של אותה מאה מנתה הקהילה 200-300 נפש, אבל במרוצת המאה הייתה דרבנד אכן שואבת להגירה יהודית ובשנות השמונים כבר ישבו בה יותר מ-2,500 יהודים. באותה עת נחלקה העיר לשני חלקים שונים זה מזה: העיר העתיקה שבין החומות והעיר החדשה הסמוכה ליט. בעיר החדשה גרו בעיקר אוכלוסים רוסים ועימם בני לאומים אחרים מקרוב השכבות האמידות, ובכללם יהודים אירופאים אחדים, וכן משפחות מעטות של יהודים חרדים. רוב רוכם של היהודים החרדים התגוררו בעיר העתיקה. בחלק החדש של העיר היו יתר מרווחים ומודרניים עם שירותים סאניטריים, שהיו נוהגים באותו זמן. בעיר העתיקה, לעומת זאת, שררה

ארון הקודש בבית הכנסת בדרבן (תצלום משנות השישים של המאה העשרים)

פועלי בית-הספר היהודי בדרבנד (בראשית המאה)

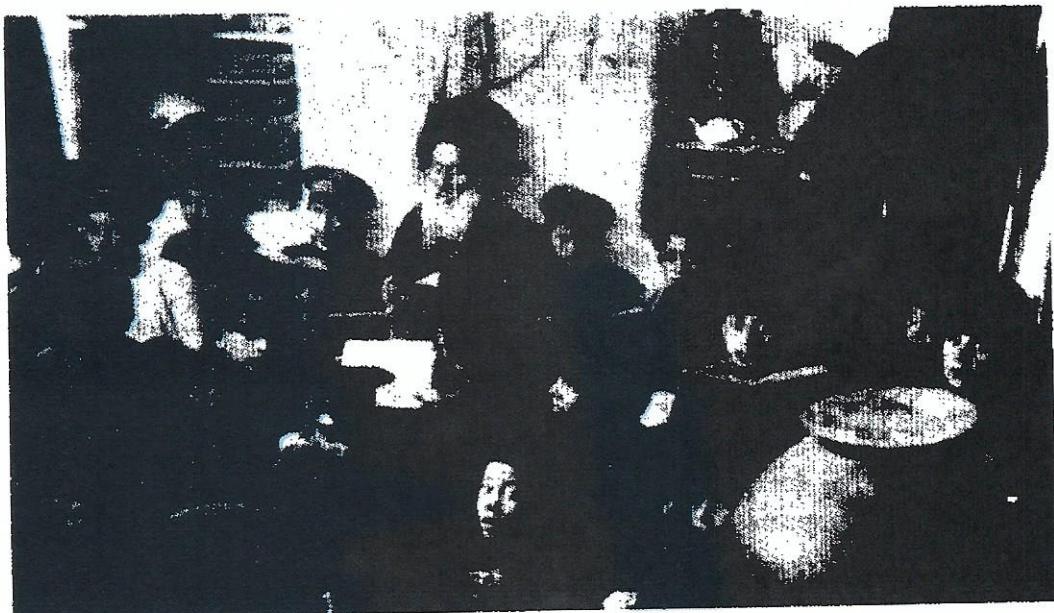
צפיפות רבה ביותר, המבנים היו רעועים, וחסרו בה שירותים הכרחיים. הקבוצות הדתיות-אתניות השונות בעיר העתיקה התרכזו בשכונות נפרדות. היו בה שלוש שכונות עיקריות: השכונה המוסלמית, שהיתה למשה מחלוקת לשתיים, בין הטונינים לשיעים; השכונה הארמנית; וסמוך לחומה הדרומית השכונה היהודית.² השכונה היהודית הייתה הצפופה והמושנחת ביותר, אף בהשוואה לשכונות האחרות בעיר העתיקה. כך תיאר אותה האתנוגראף הרוסי נמירוביץ'-דאנצ'ינקו, בסוף המאה התשע-עשרה:

רחובות [היהודים] הם בין ביקות-חמר לבנות ואפורות, הדומות לקוביות עם חלונות [...] הדלתות פתוחות תמיד, ובערבים תוכל להשביע את עיניך ברואותך כיצד היהודיות מציאות, לאוריה החיוור של עשיית הנפט, את מציאותן היישר על הרצפה המסווידת [...] הסימטאות, המוקפות חצורות זעירות מסווידות בסיד לבן, סואנות מאנשים [...] החצורות הזעירות מלאות אשפה, אך החדרים הפונים לרחוב נקיים. בחדרים אלה אוכלים, שותים ומנהלים מסחר.³

על אף תנאי המגורים הקשים, נמשך והלך גידול האוכלוסייה היהודית בעיר, ובעשר הראשון של המאה העשרים מנתה הקהילה כ-5,000 נפש. ברם השטח שעמד לרשות מגורי היהודים לא התרחיב, וככל שגדלה האוכלוסייה כן החמירה והלכה הצפיפות

² ביתר פירוט על כך – ראה: אלטשולר, עמ' 213-222.

³ ראה: נמירוביץ'-דאנצ'ינקו, עמ' 136-137.

תלמיד כונה בדרבן בשנת 1919

وعימה הורעו התנאים הסאניטריים. מתחולות הביוו' הפתוחות בשכונת היהודית חיללו השופכנים לתעלות מי השחיה, שהפכו להיות מקור של מחלות ומגפות. אין תימה אפוא, כי כבר מאות התשעים-עשרה עשו השלטונות נסיונות להعبر חלק מן התושבים בשכונת היהודית לסביבות העיר, אך לא הצלחה מרובה.⁴ המצב בשכונת החמיר עד מאד בשנות מלחמת האזרחים (1918-1921), כאשר אל האוכלוסייה הצפופה הצטרפו אלפי פליטים מקרבת היהודים שכפריים. לאחר ששכניהם המוסלמים נטלו מהם את חלות האדמה הדלות שהיו ברשותם ואף פגעו בהם נפשם, נאלצו פליטים אלה לנוטש את כפריהם וחיפשו מקלט בקרב בני עדתם היהודים בעיר. כך תיאר את השכונת היהודית המוזחן פאבלוביץ' ב-1925: 'זו מעשה מזבלה אחת גדולה. כאן ברחובות הצרים ובכטמים הרוסים למחרה אתה רואה ערים של גללים ואשפה וילדים בגדרים קרוועים נוברים בהן'.⁵ הוסיף על כך אוסטרובסקי ב-1927: 'במקום דלתות [בבתיים] — פתחים מלכניים, שקשה לעبور מבעודם, חלונות על-פי רוח אינם בנמצא, ומעט האור החדר מבعد לפתח מרוכע בתקירה. מים זורמים אין, גם לא ביוב. הרחובות אינם סלולים ובדרך כלל הם ביצה טרבענית המעלת צחנה'.⁶

על אף תנאי החיים הקשים מאוד של היהודים ההרריים בדרבן, לא עשו השלטונות הסובייטיים בשנים הראשונות לאחר המהפכה מאומה לשיפור מצבה של השכונה.

4 ראה: אלטשולר, עמ' 215.

5 ראה: פאבלוביץ', עמ' 24.

6 ראה: אוסטרובסקי, עמ' 11.

ב. תוכניות לשיפור פני השכונה היהודית

בשנת 1924, כאשר הchallenge בברית-המוסדות פעה ממלכתית ליישוב היהודי על הקרקע, החלה גם התעניינות ביודים החרדים בכלל ובשכונה היהודית בדרבן בפרט.⁷ בשלב הראשון נטו הרשות של אגתאן להקל על המצב הבלתי נסבל בשכונה היהודית בדרבן על-ידי החזרת הפליטים לכפריהם. אולם הפליטים, ששבלו מנהח זרועם של שכיניהם המוסלמיים, סירבו לשוב לישוביהם הקורדים ובאמצע שנות העשרים הצעופפו בשכונה בדרבן כ-7,000 יהודים החרדים. בהם היו, לפי נתוני המשרויות, 1,909 פליטים (421 משפחות) ובתוכם 927 ילדים.⁸ העוני, הצפיפות והחנאים הסאנטיarians בשכונה היהודית זו נעשו בלתי נסבלים. אנשים הצעופפו בבקשות נזות ליפול, ללא חשלל, בivec, או מדור של מים ראויים לשתייה. תושבי השכונה נאלצו לשחמט במים מזוהמים, שגרמו למחלות ולשיורי תמותה גבויים, כי בכל השכונה לא הייתה אפילו מרפאה עם אחיות, שלא לדבר על רופא. השכונה גם שימשה לא פעם מטרת להנפלוות מצד האוכלוסים שמסביב, שהגיעו לשיאן בסתיו.

. 1926

באوها שנה הופצו שמועות בערים רבות בדאגתאן, כי היהודים החרדים חטפו ורצחו ילד מוסלמי לצרכי פולחן. השמועות שילבו את הרוחות, ובמספר ערים התנפל המון מוסת על היהודים וערק בהם פוגרומים. בפוגרומים שנערכו בדרבן הוכו יהודים החרדים, נפצעו מקומות מגורייהם ונשדר רכושים הדל. השלטונות הסובייטיים המקומיים גילו אוזלת יד כלפי הפוגרומים, אחדים מאנשי המנגנון אף סייעו למתחפרעים, ישירות או בעקיפין. כאשר הידיעות על האירועים החמורים בדאסס'ר הגיעו למוסקבה, שלחו השלטונות העליונים של ברית-המוסדות לרופובליקה זו מדריך מטעם סובייט הלאומים של ברית-המוסדות – את זיאמא אוסטרובסקי.⁹ השליח

⁷ 'בעלי הבתים' חוובו על-ידי הרשות לשלם דמי ביטוח בעבר בתיהם. היחס אל רוב היהודים ההרדים בשכונה שכדיננו היה כאלו סוחרים עצמאיים, שכנו באטורומן ענאפמניס', ולכן הוטלו עליהם מיסים קבועים. לפיכך החליטה נשיאות הוועד הפועל של דאסס'ר ב-1924, כי 'ונכח המצב החומרי הקשה במיזוח של חלק המוסלמי והיהודי של העיר דרבנן ומצב הרעב של ממש של האוזחים, כאשר לשם הזנת המשפחות מפרקם בתים ומוכרם את חומריה הבנייה, לפנותו לקומיסריון העממי לענייני כספים ולהציג לשחרר מכיתוח את הבתים בחלוקת המוסלמי והיהודי של העיר. בן להכין תוך שבוע העצה בדבר האפשרות להעביר את תושבי העיר דרבנן למדרגה האחורהנה מבחינה תשלום מיסיס'. ראה: העורדות, עמ' 274.

⁸ לפי מפקד האוכלוסין הכללי שנערך בברית-המוסדות בדצמבר 1926, התגוררו בעיר דרבנן 6,606 יהודים, שהיו כ-29% מכל חסוביה. מספר הפליטים בהם מובא לפ: 'תעודות', עמ' 262.

⁹ זיאמא אוסטרובסקי נולד באוקראינה. ב-1906 הצטרף למפלגה 'פועלי-ציון', ובשליחותה פעל במחתרת במרכז רוסיה. בשנים 1909-1916 נירהה תרחק מפעילות פוליטית וחזר אליה רק לאחר מהפכה הדמוקרטית ברוסיה ב-1917. בוועידה השלישית של מפלגת 'פועלי-ציון' ב-1917 הטענד בחירות להצעה להעניק למומרים זכות בחירה למוסדות האוטונומיה היהודית. בנגד עמדת הנהגתו המפלגה. לאחר מהפכה הבולשביקית התקרב לתפישת העולם הקומוניסטי. בספטמבר 1920 השתחף בוועידה של עמי המזרח בכaco והשתדל להעלות בה את בעיות היהודים